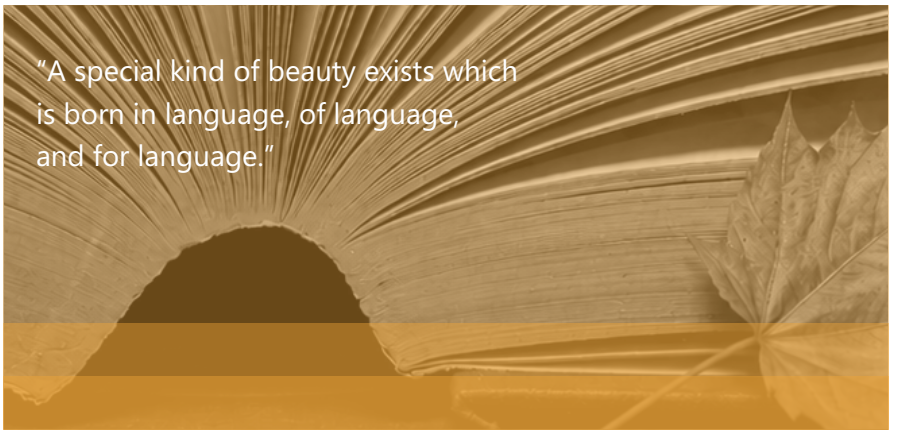
VOLUME 10, OCTOBER 2026
ISSN: 3060-4958

The Lingua Spectrum

UZBEKISTAN STATE WORLD
LANGUAGES UNIVERSITY

MORE INFO:

www.lingvospektr.uz

t.me/thelinguaspectrum

Kholmuradova L.E., Axmadova G.K.	Games for developing communicative skills in primary school	507
Axmadaliyeva X.A.	The effectiveness of developing life skills among grade 10–11 students through the CLIL approach	517
Abdurasulova N.A.	Fostering professional readiness among tourism students through contextualized English language learning	527
Ismailov Y.N.	Intangible cultural heritage as an object of didactic authenticity in German language teaching (a comparison of Germany and Uzbekistan)	535
Djurayeva M.Sh.	Project tasks based on comparative analysis of culturally situated communication in English speaking classes	543
Rakmankulova N.Kh.	Pedagogical conditions for developing the cognitive competence of future teachers through facilitative interaction	553
TRANSLATION		**564**
Mamatqulova L.B., Salisheva Z.I.	Translation strategies for culture-bound units in Chinese spring festival greetings into Uzbek	565
Uzakova L.A.	Translation issues of wedding-related phraseological units and the degree of equivalence	573
Mamatqulova L.B., Salisheva Z.I.	National and cultural concepts in Chinese mid-autumn festival (中秋节) greetings and their translation into Uzbek	582
Akhmedova A.N., Mirzayeva M.B.	Contextual semantics of literary portrait units and their functional correspondence in translation	590
Akhmedova A.N., Batirova Kh.E.	Grammatical and Syntactic Transformations in the Translation of Short News Items of Higher Education Institutions between Uzbek and English	601
HISTORY		**609**
Namazov A.T.	Uzbekistan 1930–1939: the period of the Latin alphabet	610
Ataxanova S.	Psychological and pedagogical characteristics of communication in students with autism spectrum disorder	615
CONTENTS		**624**

Psychological and pedagogical characteristics of communication in students with autism spectrum disorder

Sayera Ataxanova
sayeraataxanova@uzswlu.uz
Associate Professor, Doctor of Philosophy in Psychological Sciences (PhD,
Uzbek State World Languages University

Annotation *This article examines the psychological and pedagogical characteristics of communication among students with autism spectrum disorder through a critical analysis of research. It aims to identify individual differences in communication, the influence of classroom conditions, and educational support. The study adopts a targeted narrative review of publications from 2022 to 2026, including systematic reviews, meta-analyses, and school-based studies. The analysis addresses spoken and nonspoken communication, pragmatic interaction, emotional regulation, sensory experiences, peer relationships, and augmentative and alternative communication. Findings indicate that successful communication depends not only on student abilities but also on communication partners, task organization, and accessibility. Peer-mediated approaches and visual or electronic supports offer options, although effects vary across learners and settings. The paper proposes an individualized educational framework prioritizing communicative initiative, student preferences, and functional participation. Particular attention is given to distinguishing the performance of prescribed social behaviors from meaningful, reciprocal engagement in classroom activities and relationships.*

Keywords *autism spectrum disorder, social communication, inclusive education, pragmatics, peer interaction, augmentative communication, sensory environment, individualized support*

Autizm spektri buzilishlari (ASB) bo‘lgan o‘quvchilar kommunikatsiyasining psixologik-pedagogik xususiyatlari

Sayera Ataxanova
sayeraataxanova@uzswlu.uz
Psixologiya fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD), dotsent
O‘zbekiston davlat jahon tillari universiteti

Annotatsiya *Maqolada autizm spektri buzilishlari bo‘lgan o‘quvchilar kommunikatsiyasining psixologik va pedagogik xususiyatlari tadqiqotlar asosida tahlil qilinadi. Tadqiqot maqsadi muloqotdagi individual tafovutlarni, sinf muhitining ta’sirini hamda ta’lim jarayonida qo‘llaniladigan qo‘llab-quvvatlash usullarining imkoniyat va cheklovlarini aniqlashdan iborat. Ish 2022–2026 yillarda nashr etilgan ilmiy maqolalar, tizimli sharhlar va metatahlillarni maqsadli qiyosiy o‘rganishga tayanadi. Tahlilda og‘zaki va og‘zaki bo‘lmagan ifoda, pragmatik muloqot, hissiy boshqaruv, sensor sezgirlik, tengdoshlar bilan o‘zaro munosabat va alternativ kommunikatsiya vositalari ko‘rib chiqiladi. Natijalar kommunikatsiya samaradorligi o‘quvchining nutqiy ko‘nikmalariga emas, balki suhbatdoshning munosabati, vazifaning tuzilishi va muhitning moslashuviga ham bog‘liqligini ko‘rsatadi. Tengdoshlar ishtirokidagi mashg‘ulotlar hamda vizual va elektron vositalar istiqbolli*

ekani, biroq ularning ta'siri barcha o'quvchilarda bir xil namoyon bo'lmasligi qayd etiladi. Maqolada individual muloqot profilini tuzish, o'quvchining tashabbusini va tanlovini hisobga olish, funksional natijalarni kuzatishga asoslangan yondashuv taklif qilinadi. Bu yondashuv o'quvchining darsdagi faol ishtiroki, mustaqil murojaati va ijtimoiy munosabatlari sifatini baholashga va korreksion ishlarni uning ehtiyojlariga mos rejalashtirishga xizmat qiladi.

Kalit so'zlar *autizm spektri buzilishlari, ijtimoiy kommunikatsiya, inklyuziv ta'lim, pragmatik muloqot, tengdoshlar bilan hamkorlik, alternativ kommunikatsiya, sensor muhit, individual qo'llab-quvvatlash*

Психолого-педагогические особенности коммуникации обучающихся с расстройствами аутистического спектра

Сайера Атаханова
sayeraataxanova@uzswlu.uz
Доктор философии (PhD) по психологическим наукам, доцент,
Узбекский государственный университет мировых языков

Аннотация *В статье рассматриваются психологические и педагогические особенности коммуникации обучающихся с расстройствами аутистического спектра на основе актуальных исследований. Цель работы состоит в анализе индивидуальных различий в общении, влияния школьной среды и возможностей образовательной поддержки. Использован целенаправленный аналитический обзор публикаций 2022–2026 годов, включая систематические обзоры, метаанализы и исследования школьных практик. Рассматриваются вербальные и невербальные способы общения, прагматические навыки, эмоциональная регуляция, сенсорная чувствительность, взаимодействие со сверстниками и средства дополнительной и альтернативной коммуникации. Анализ показывает, что результативность общения определяется не только навыками самого ребёнка, но и поведением партнёра, организацией задания и доступностью среды. Программы с участием сверстников, визуальная поддержка и коммуникативные технологии обладают практическим потенциалом, однако их эффективность зависит от индивидуального профиля и условий применения. Предлагается педагогический подход, учитывающий коммуникативную инициативу, предпочтения и функциональные результаты ученика. Особое внимание уделяется разграничению формального выполнения социальных правил и участия в совместной деятельности. Сделанные выводы ориентированы на планирование индивидуальной поддержки без подмены благополучия ребёнка внешними показателями социального соответствия.*

Ключевые слова *расстройства аутистического спектра, социальная коммуникация, инклюзивное образование, прагматика общения, взаимодействие со сверстниками, альтернативная коммуникация, сенсорная среда, индивидуальная поддержка.*

Kirish

Autizm spektri buzilishlari (ASB) bo‘lgan o‘quvchilarning maktabdagi ishtirokini baholashda kommunikatsiya alohida o‘rin tutadi. O‘qituvchining ko‘rsatmasini tushunish, yordam so‘rash, tengdoshiga murojaat qilish, o‘z xohishini bildirish yoki noqulaylikdan xabardor etish – bularning har biri ta’lim olish imkoniyati bilan bevosita bog‘liq. Shu bilan birga, kommunikatsiyani faqat ravon og‘zaki nutq, savolga tezkor javob yoki ko‘zga qarash orqali baholash o‘quvchining haqiqiy muloqot salohiyatini to‘la ochib bermaydi. Muloqot jarayonida kim bilan, qanday vaziyatda va qaysi vositada axborot almashilayotgani ham muhimdir.

Jahon sog‘liqni saqlash tashkiloti autizmni asab tizimi rivojlanishi bilan bog‘liq turli holatlarni qamrab oluvchi spektr sifatida tavsiflaydi. Uning 2025 yilgi ma’lumotida autizmli shaxslarning qobiliyatlari va qo‘llab-quvvatlash ehtiyojlari bir xil emasligi, ular hayot davomida o‘zgarishi mumkinligi ta’kidlangan (World Health Organization, 2025). Binobarin, bir xil tashxisga ega ikki o‘quvchi so‘z boyligi, tilni tushunish, muloqotga kirishish usuli, sensor sezgirligi va sinfdagi mustaqilligi jihatidan sezilarli farq qilishi mumkin. Bu tafovutlarni yagona «kamchiliklar ro‘yxati»ga sig‘dirish pedagogik qarorlarni soddalashtirib yuboradi.

So‘nggi yillardagi tadqiqotlar ijtimoiy kommunikatsiyani o‘quvchiga xos o‘zgarmas xususiyat emas, balki o‘quvchi, muloqotdosh va vaziyat o‘rtasida yuzaga keladigan jarayon sifatida talqin qilmoqda. Walton va hammualliflarning (2024) ota-onalar, pedagoglar va mutaxassislar ishtirokida o‘tkazgan sifat tadqiqotida kommunikatsiyaga munosabat, motivatsiya, vaziyat va hissiy boshqaruv jiddiy ta’sir ko‘rsatishi aniqlangan. Bunday yondashuv pedagogdan «o‘quvchi nima qila olmaydi?» degan savol bilan cheklanmasdan, «qaysi sharoitda va kim bilan muloqot o‘rnatiladi?» degan savolni ham berishni talab qiladi.

O‘zbekistonda alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalar uchun imkoniyatlarni kengaytirish masalasi inklyuziv ta’limni rivojlantirishga oid normativ hujjatlarda belgilangan (O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti, 2020). Biroq huquqiy imkoniyatning mavjudligi o‘quvchining darsda haqiqatan ishtirok etayotganini o‘z-o‘zidan anglatmaydi. Psixologik-pedagogik jihatdan muhim vazifa sinfdagi topshiriq, muloqot qoidalari, nutqiy talablar va o‘quvchi uchun mavjud ifoda vositalari o‘rtasidagi muvofiqlikni ta’minlashdan iborat.

Mazkur maqolaning maqsadi ASB bo‘lgan o‘quvchilar kommunikatsiyasining asosiy psixologik-pedagogik jihatlarini zamonaviy empirik adabiyotlar asosida tahlil qilish va ularga mos ta’limiy qo‘llab-quvvatlashning amaliy mezonlarini belgilashdir. Tadqiqotda kommunikatsiyaning shakllari, uni boshqaruvchi psixologik omillar, tengdoshlar bilan munosabat, alternativ kommunikatsiya va natijani baholash usullari o‘zaro bog‘liq holda ko‘rib chiqiladi.

Tadqiqot materiallari va usullari

Maqola yangi eksperiment yoki o‘quvchilarni bevosita testdan o‘tkazishga emas, balki e’lon qilingan tadqiqotlarni maqsadli tahliliy sharhlashga asoslangan. Manbalar 2022–2026 yillarda nashr etilgan retsenziyalangan maqolalar, tizimli sharhlar, metatahlillar va tadqiqot ishtirokchilari tajribasini o‘rgangan ishlardan tanlandi. Sharhda maktab yoshidagi autizmli o‘quvchilar, inklyuziv sinf, ijtimoiy munosabat, nutqiy va nutqdan tashqari kommunikatsiya, tengdoshlar ishtirokidagi yordam hamda alternativ kommunikatsiyaga oid natijalar ustuvor hisoblandi.

Manbalarning asosiy qismi Journal of Autism and Developmental Disorders, Autism, Journal of Speech, Language, and Hearing Research, American Journal of Speech-Language Pathology, Autism & Developmental Language Impairments hamda Review Journal of Autism and Developmental Disorders jurnallaridagi nashrlardan iborat. Dalillar ogʻzaki va boshqa ifoda shakllari, hissiy-sensor sharoit, hamkorlikdagi munosabat, pedagogik vositalar va natijani baholash kabi mazmuniy yoʻnalishlar boʻyicha qiyoslandi. Shuningdek, ishlar dizayni, qamrab olingan ishtirokchilar guruhi va xulosalarni umumlashtirish chegaralari inobatga olindi.

Maqsadli adabiyotlar sharhi toʻliq qamrovli tizimli sharh yoki metatahlil sifatida taqdim etilmaydi: manbalarning barchasini topishni kafolatlovchi roʻyxatdan oʻtkazilgan protokol, mustaqil ikki baholovchili tanlash tartibi va birlashtirilgan effekt hisob-kitobi bajarilmagan. Maqolada keltirilgan tadqiqot miqdorlari, effekt koʻrsatkichlari va kuzatuv natijalari tegishli nashrlar mualliflariga tegishli boʻlib, mazkur ishning shaxsiy empirik maʼlumotlari deb talqin qilinmaydi.

Natijalar va muhokama

Kommunikatsiyaning individual profili. ASB boʻlgan oʻquvchilarda nutq va ijtimoiy muloqotning rivojlanishi turlicha namoyon boʻladi. Ayrim oʻquvchilar grammatik jihatdan murakkab gaplar tuzsa-da, suhbat mavzusini almashtirish yoki bilvosita maʼnoni anglashda qiynalishi mumkin. Boshqalar kam soʻzlashadi, ammo ishora, rasm, yozuv, qurilma yoki predmetni koʻrsatish orqali aniq maqsadni ifodalaydi. Shuning uchun talaffuz yoki lugʻat hajmi kommunikatsiyaning barcha vazifalarini bir oʻlchovda aks ettirmaydi. Munosabatni boshlash, rad etish, axborot almashish, oʻzaro fikr bildirish va yordam soʻrash alohida baholanishi lozim.

Walton va hammualliflar (2024) tomonidan oʻrganilgan ota-onalar, oʻqituvchilar va mutaxassislar kommunikatsiyaning odatiy boʻlmagan shakllarini ham hisobga olish zarurligini qayd etgan. Masalan, oʻquvchi topshiriqni bajarishdan chekinsa, bu doim ham «boʻysunmaslik»ni anglatmaydi: u talabni tushunmagan, sensor jihatdan charchagan yoki yordam soʻrashning qulay vositasiga ega boʻlmagan boʻlishi mumkin. Bunday vaziyatda pedagogning birinchi qadami xatti-harakatga maʼnoni tayyor holda yuklash emas, uning oldidan kelgan sharoitlarni tahlil qilishdir. Qisqa, aniq savol va muqobil javob shaklini berish oʻquvchining niyatini aniqlashga xizmat qilishi mumkin.

Pragmatik kommunikatsiya va oʻzaro anglashuv. Muloqotning pragmatik tomoni til birliklarini vaziyat, suhbatdoshning bilimi va ijtimoiy maqsadga muvofiq tanlashni qamrab oladi. Oʻquvchi hazil, koʻchma maʼno, mavzuni yumshoq oʻzgartirish yoki suhbat navbatini saqlashda qoʻshimcha tushuntirishga muhtoj boʻlishi mumkin. Biroq muloqot muvaffaqiyatini faqat autizmli oʻquvchining «meʼyorga moslashishi» bilan belgilash toʻgʻri emas: oʻqituvchi va tengdoshlar ham tushunarli nutqdan foydalanish, vaqt berish va soʻzsiz ishoralarni qabul qilishni oʻrganishi kerak. Shu oʻrinda muloqot ikki tomonning oʻzaro moslashuvini talab qiladigan faoliyat sifatida qaraladi.

Oʻqituvchi savol berganidan keyin darhol qayta soʻrashi, javobni oʻzi aytib qoʻyishi yoki oʻquvchining har bir harakatini toʻxtatishi muloqot tashabbusini kamaytirishi mumkin. Aksincha, kutilgan javobga yetarli vaqt ajratish, tanlovni ikki yoki uchta tushunarli variantda taqdim etish, oʻquvchining bildirgan fikrini davom ettirish va uning qiziqish mavzusidan koʻprik sifatida foydalanish sinfdagi oʻzaro anglashuvni yengillashtiradi. Bular mazkur maqoladagi nazariy tahlildan kelib chiquvchi pedagogik xulosalar boʻlib, har bir oʻquvchi uchun taʼsiri alohida kuzatuv bilan tekshirilishi zarur.

Nutqdan tashqari ifoda va alternativ kommunikatsiya. Funksional kommunikatsiya faqat ovozli nutqqa tenglashtirilmasligi kerak. Rasmli kartochka, belgilar tizimi, ishora, kommunikativ daftar yoki ovoz chiqaruvchi

elektron qurilma o‘quvchiga xohishini, fikrini yoki rad javobini bildirish imkonini beradi. Pope, Light va Laubscher (2025) minimal og‘zaki nutqqa ega autizmli bolalar bilan bog‘liq 29 tadqiqotni tahlil qilib, tabiiy rivojlanish-xulq-atvor usullari hamda qo‘shimcha va alternativ kommunikatsiya (AAC) imkoniyatlarini baholagan. Shu bilan birga, AACni ushbu usullar bilan bevosita taqqoslagan ishlar ozligini qayd etgan. Demak, umumiy ijobiy yo‘nalish mavjudligi aniq bir qurilma har qanday bola uchun ustun ekanini anglatmaydi.

Edgar, Schlosser va Koul (2024) 6–9 yoshdagi minimal og‘zaki nutqqa ega to‘rt nafar autizmli bolada tizimli o‘rgatish hamda AAC modellashtirishining tengdoshlar bilan muloqotga ta‘sirini o‘rgangan. Tadqiqotda o‘yin navbatini so‘rash, savolga javob berish va izoh bildirish kabi funksiyalar kuzatilgan. Kichik tanlama va bir holatli dizayn bunday natijalarni barcha maktab o‘quvchilariga to‘g‘ridan-to‘g‘ri tatbiq etishga imkon bermaydi. Biroq tadqiqot amaliy jihatdan muhim nuqtani ko‘rsatadi: alternativ vosita faqat biror buyumni talab qilish uchun emas, balki o‘zaro munosabatni davom ettirish uchun ham o‘rgatilishi lozim.

Qo‘llab-quvvatlashning psixologik jihatlari. Sensor ta‘sirlarga sezgirlik, kutilmagan o‘zgarishlarga munosabat va hissiy boshqaruvdagi qiyinchiliklar kommunikatsiya imkoniyatiga bevosita ta‘sir qilishi mumkin. Juda shovqinli sinfda o‘quvchi ma‘lumotni eshitishi, topshiriqqa diqqat qaratishi yoki javob berish uchun yetarli imkoniyat topmasligi mumkin. Bu yerda «muloqot qilishni istamaydi» degan xulosa har doim ham asosli emas. Topshiriq oldidan vizual kun tartibini ko‘rsatish, o‘zgarishni oldindan aytish, qisqa dam olishni tashkil etish va qo‘zg‘atuvchilar miqdorini kamaytirish kabi choralar kommunikativ ishtirok uchun zarur sharoitni yaratishi mumkin.

O‘quvchining o‘zini qanday his etayotganini aniqlash ham tarbiyaviy jarayonning tarkibiy qismidir. So‘z bilan javob berish qiyin bo‘lganda, hissiy holatni rasm, shkala yoki ko‘rsatish usulida bildirish mumkin. Bunda o‘quvchiga o‘z harakatini izohlash uchun imkoniyat berish muhim; pedagogik muloqot bolaning har bir noodatiy xatti-harakatini cheklashga qaratilmasligi kerak. SCERTS modeliga oid tizimli sharhda ijtimoiy kommunikatsiyani qo‘llab-quvvatlash bo‘yicha umidli natijalar qayd etilgan, ammo hissiy boshqaruv va bir qator boshqa ko‘rsatkichlar yuzasidan dalillar bir xil emasligi ta‘kidlangan (Yi et al., 2022).

Tengdoshlar bilan o‘zaro munosabat. Inklyuziv sinfda muloqotning ahamiyati faqat o‘qituvchi savoliga javob berish bilan cheklanmaydi. Birgalikda vazifa bajarish, o‘yin qoidasini kelishish, navbat kutish, tengdosh fikriga munosabat bildirish va do‘stlik aloqalarini saqlash ham ijtimoiy ishtirok belgilaridir. Ragaglia, Trovato va Bulgarelli (2026) boshlang‘ich maktab yoshidagi bolalar bilan tengdoshlar vositachiligida olib borilgan 24 tadqiqotni ko‘rib chiqib, ko‘p ishlarda ijobiy o‘zgarishlar kuzatilganini, ammo keyingi davrdagi barqarorlikni baholagan tadqiqotlar kamligini ko‘rsatgan. Bu ma‘lumot natijani faqat mashg‘ulot tugagan zahoti emas, odatiy sinf sharoitida ham kuzatish zarurligini anglatadi.

Tsou va hammualliflar (2026) umumta‘lim maktablaridagi ijtimoiy qo‘shilishga qaratilgan 56 tadqiqotni tahlil qilgan. Mualliflar mashg‘ulotlarga kirish imkoniyati ortgani har doim o‘zaro munosabat va do‘stlik sifati yaxshilanishini anglatmasligini qayd etishgan. Shu sababli o‘quvchining sinfda qatnashishi bilan unga tengdoshlar tomonidan qabul qilinishi alohida ko‘rsatkichlar sifatida qaralishi lozim. Faqat «guruhda o‘tirdi» degan belgi o‘quvchining fikri eshitilgani, qarorga ta‘sir qilgani yoki o‘zini xavfsiz his etganini isbotlamaydi.

Afsharnejad va hammualliflar (2026) maktab yoshidagi autizmli bolalar va o‘smirlar uchun ijtimoiy ko‘nikmalarni o‘rgatuvchi guruh dasturlarining ochiq va bilvosita o‘rgatish shakllarini qiyoslagan. Ushbu metatahlilda 65 tadqiqot sharhlangan, shularning 49 tasi miqdoriy umumlashtirishga kiritilgan.

Nashrlanish og‘ishini statistik tuzatishdan keyin ijtimoiy ko‘nikmalarga oid umumiy natijalar bo‘yicha barqaror ta‘sir aniqlanmagan (Afsharnejad et al., 2026). Bu xulosa alohida ishtirokchilar uchun foydani inkor etmaydi, ammo barcha guruh dasturlarini birdek samarali deb baholashga asos bermaydi. Pedagogik mashg‘ulotni tanlashda yosh, guruh tarkibi, maqsadli ko‘nikma va real hayotda qo‘llash imkoniyatini birgalikda ko‘rib chiqish kerak. Nejati va hammualliflar (2024) 52 ta eksperimentni qamragan tizimli sharhda esa o‘rganilgan ijtimoiy ko‘nikmalarni boshqa vaziyatga ko‘chirish natijalari yosh, mashg‘ulot shakli, davomiyligi va sharoit bilan bog‘liqligini qayd etgan. Demak, bir mashg‘ulotda erishilgan natijani har bir hayotiy vaziyat uchun avtomatik kafolat deb qabul qilish mumkin emas.

O‘quvchining tajribasini inobatga olish. McKinlay va hammualliflar (2025) umumta‘lim o‘rta maktabida autizmli o‘smirlarning ijobiy tajribasiga ta‘sir qiluvchi psixologik, ijtimoiy va muhit omillarini ularning o‘z qarashlari orqali o‘rgangan. Atkinson, Wood-Downie va Wright (2024) esa boshlang‘ich maktabda autizmli o‘quvchilarning birinchi shaxs tajribasiga oid 22 sifat tadqiqotini birlashtirgan. Ikki sharhda ham munosabatlar sifati, tushunish va maktab muhiti muhim masala sifatida namoyon bo‘ladi. Bu holat qo‘llab-quvvatlash rejasini ishlab chiqishda faqat mutaxassis yoki ota-onaning bahosiga tayanish yetarli emasligini ko‘rsatadi.

Guruh muhokamasida o‘quvchi fikrini og‘zaki emas, yozma bildirishni afzal ko‘rishi mumkin. Bunday tanlovni ishtirok shakli sifatida qabul qilish muhim. Shuningdek, majburiy ko‘zga qarash yoki bir xil intonatsiyani talab qilishning o‘zi funksional muloqotni yaxshilamaydi (Walton et al., 2024).

Kuzatish va baholash mezonlari. Kommunikatsiya samaradorligini bir martalik testdan ko‘ra tabiiy muloqot vaziyatlarida muntazam kuzatish orqali to‘laroq baholash mumkin. Tsamitrou va Plumet (2024) inklyuziv maktabgacha ta‘limdagi 17 kuzatuv tadqiqotini tahlil qilib, ishtirokchilarning muloqot shakli bilan birga suhbatdoshning xatti-harakatini ham hisobga olish zarurligini ko‘rsatgan. O‘quvchining boshlang‘ich tashabbusi, murojaatining funksiyasi, javob olishi, suhbatning davom etishi va muloqotdan keyingi ishtiroki alohida qayd etilsa, pedagogik yordamni aniqroq rejalashtirish imkoni paydo bo‘ladi.

Perrelet va hammualliflar (2025) inklyuziv ta‘limni qo‘llab-quvvatlashga oid 233 ta eksperimental tadqiqotni umumlashtirib, natijalarni o‘lchash vositalari juda turlicha ekanini va inklyuziyani baholashda yagona yondashuv shakllanmaganini ko‘rsatgan. Ularda ijtimoiy munosabat va ijtimoiy ko‘nikmalar ko‘p uchraydigan maqsadlar bo‘lgan, ammo ko‘plab ishlarda dasturning amalda qanday qo‘llangani yetarlicha o‘rganilmagan. Shu sababli maktabdagi monitoring nafaqat bolaning harakatini, balki berilgan ko‘rsatma, tanlangan vosita, tengdosh ishtiroki va muhitdagi o‘zgarishlarni ham qayd etishi maqsadga muvofiq.

Mazkur tahlil asosida kommunikatsiyani pedagogik kuzatishning besh o‘zaro bog‘liq yo‘nalishi ajratiladi: muloqot tashabbusi, fikrni ifodalash vositasi, suhbatdoshning javobi, sensor-hissiy sharoit va o‘quv faoliyatidagi real ishtirok. Mazkur ajratish mustaqil tashxis metodikasi yoki standartlashtirilgan shkala emas. U yuqoridagi ishlardan kelib chiqqan holda o‘qituvchi, maktab psixologi va logopedning hamkorlikdagi kuzatuvini tizimlashtirishga qaratilgan nazariy-amaliy taklifdir.

Psixologik-pedagogik qo‘llab-quvvatlashning amaliy yo‘nalishlari

Birinchi yo‘nalish – o‘quvchining individual kommunikativ profilini tuzish. Bunda u qaysi til va ifoda vositasidan foydalanishi, nimani oson tushunishi, nima sababdan muloqot boshlashi, qaysi holatda yordam so‘rashi, qaysi muhitda charchashi va kim bilan o‘zini erkinroq his qilishi aniqlanadi. Profil imkoniyatlarni baholashga qaratiladi va tashxis qo‘yish uchun ishlatilmaydi. Uni tuzishda ota-ona, o‘quvchi, sinf rahbari, psixolog va tegishli

mutaxassislar fikri bir-birini to'ldirishi mumkin. O'quvchining o'z bildirgan tanlovi esa chetda qolmasligi lozim.

Ikkinchi yo'nalish – topshiriq va nutqiy muhitni moslashtirish. Qisqa va aniq ko'rsatma, vazifani ko'rgazmali bosqichlarga ajratish, oldindan belgilangan tartib, javob uchun qo'shimcha vaqt va turli ifoda shakllarini qabul qilish o'quvchining faol ishtirokini yengillashtiradi. Agar bola AAC vositasidan foydalansa, uni faqat alohida mashg'ulotda emas, dars va tanaffusda ham qo'llash imkoniyati bo'lishi kerak. Muloqotdoshlar qurilma yoki kartochkada bildirilgan xabarga odatdagi nutqiy murojaatdek javob qaytarishi muhimdir. Bunda natija vositaning «zamonaviyligi» bilan emas, uning o'quvchi uchun ishonchli va qulay ekani bilan baholanadi.

Uchinchi yo'nalish – tengdoshlar bilan tabiiy hamkorlikni tashkil etish. O'zaro yordam faqat autizmli o'quvchini «yetaklab yurish»dan iborat bo'lmasligi kerak; vazifa har ikki ishtirokchining hissasi zarur bo'ladigan tarzda tuzilishi lozim. Masalan, bir o'quvchi rasmlar orasidan ma'lumot tanlasa, ikkinchisi shu tanlov asosida hikoyani davom ettirishi mumkin. Bunday topshiriqda o'zaro axborot almashish zarurati paydo bo'ladi. Tengdoshlarga faqat to'g'ri javobni kutmasdan, o'quvchining tanlagan ifoda usulini anglash va uning qaroriga hurmat bilan munosabatda bo'lish tushuntiriladi.

To'rtinchi yo'nalish – hissiy xavfsizlik va muloqot huquqini ta'minlash. O'quvchiga dam olishni so'rash, rad etish, qo'shimcha tushuntirish olish yoki boshqa ifoda shaklini tanlash imkoni berilishi muhim. Majburiy jismoniy yaqinlashish, doimiy ko'zga qarash talabi, noxush sensor ta'sirlar va har bir xatti-harakatni omma oldida tuzatishga urinish sinfdagi ishonch munosabatlariga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin. Pedagogik maqsad muloqotning tashqi shaklini bir xillashtirish emas, o'quvchining o'z fikrini tushunarli yetkazishi va boshqalar fikrini anglashi uchun o'zaro mos muhit yaratishdan iborat.

Beshinchi yo'nalish – natijani funksional ko'rsatkichlar orqali kuzatish. O'quvchi qancha marta mustaqil yordam so'radi, o'z tanlovini qanday bildirdi, topshiriq haqida tengdoshi bilan qancha marta fikr almashdi, kattalar aralashuvisiz muloqot qancha davom etdi va o'rganilgan ko'nikma boshqa vaziyatda saqlandimi – shu kabi savollar pedagogik tahlil uchun ahamiyatli. Bu ma'lumotlar bir necha hafta davomida turli sharoitlarda yig'ilsa, yordamning real foydasini baholash osonlashadi. Biroq mazkur mezonlar har bir bolaning maqsadlari, yoshi va qo'llab-quvvatlash ehtiyojiga qarab moslashtirilishi zarur.

Tadqiqot cheklovlari va istiqbollari

Ko'rib chiqilgan adabiyotlarning katta qismi ingliz tilida olib borilgan va turli ta'lim tizimlariga mansub ishtirokchilarni qamrab olgan. Shuning uchun tadqiqot natijalarini o'zbek sinflariga bir xil shaklda ko'chirish ilmiy jihatdan ehtiyotkorlikni talab qiladi. O'zbek va rus tillarida muloqotga kirishish, murojaat shakllari, sinfdagi jamoaviy faoliyat va oila bilan maktab aloqasi mahalliy tadqiqotlar orqali alohida o'rganilishi lozim. Shuningdek, o'quvchilarning yoshi, hamroh rivojlanish xususiyatlari va og'zaki nutq darajasi natijalarni taqqoslashda albatta hisobga olinishi kerak.

Bundan tashqari, ko'pgina aralashuv tadqiqotlarida natijalar cheklangan vaqtda va maxsus tayyorgarlik ko'rgan mutaxassislar ishtirokida olingan. Ko'nikmaning odatiy darsga o'tishi, keyinchalik saqlanishi, bolaning shaxsiy qoniqishi va o'zaro do'stlik sifati haqidagi ma'lumotlar esa bir xil darajada to'liq emas (Ragaglia et al., 2026; Tsou et al., 2026). O'zbekiston sharoitida keyingi tadqiqotlar pedagoglarning kommunikativ moslashuv usullarini, AAC vositalarining o'zbek tilidagi qo'llanishini, tengdoshlarning ishtirokini va o'quvchining o'z tajribasini birgalikda baholashga yo'naltirilishi maqsadga muvofiq.

Xulosa

Autizm spektri buzilishlari bo'lgan o'quvchilar kommunikatsiyasini psixologik-pedagogik jihatdan o'rganish uning shakli,

maqsadi va amalga oshish sharoitini birgalikda baholashni talab qiladi. Og'zaki nutqning mavjudligi yoki cheklanganligi o'quvchining barcha ijtimoiy imkoniyatlarini belgilamaydi. Muloqot tashabbusi, axborotni tushunish, rad etish, tanlov bildirish va hamkorlikka qo'shilish kabi funksional vazifalarni alohida kuzatish zarur.

Hozirgi tadqiqotlar tengdoshlar bilan hamkorlik, vizual ko'mak, qo'shimcha va alternativ kommunikatsiya hamda ta'lim muhitini moslashtirishning ijobiy imkoniyatlarini ko'rsatadi. Biroq usulning ta'siri o'quvchi ehtiyoji, kontekst va uning qanday amalga oshirilishiga bog'liq. Ijtimoiy qoidalarni formal bajarishni haqiqiy o'zaro muloqot va maktabga mansublik hissi bilan tenglashtirmaslik kerak.

Shu asosda o'qituvchi, psixolog, logoped va oila hamkorligida individual kommunikativ profil tuzish, o'quvchiga o'z fikrini qulay shaklda bildirish imkoni berish va o'quv jarayonidagi funksional ishtirokni muntazam baholash tavsiya etiladi. Mazkur maqolada ilgari surilgan yondashuv adabiyotlar tahliliga asoslangan nazariy-amaliy umumlashma bo'lib, uning mahalliy ta'lim tizimidagi natijadorligi maxsus empirik tekshiruvni talab qiladi.

References:

1. Afsharnejad, B., Whitehorne Smith, P., Bölte, S., Milbourn, B., & Girdler, S. (2026). A systematic review of implicit versus explicit social skills group programs in different settings for school-aged autistic children and adolescents. Journal of Autism and Developmental Disorders, 56(5), 1707–1724. https://doi.org/10.1007/s10803-024-06657-z
2. Atkinson, E., Wood-Downie, H., & Wright, S. (2024). 'Everybody needs to learn more': A thematic synthesis of the first-hand experiences of autistic students in primary schools. Neurodiversity, 2. https://doi.org/10.1177/27546330241275160
3. Edgar, T. C., Schlosser, R. W., & Koul, R. (2024). Effects of an augmentative and alternative communication intervention package on socio-communicative behaviors between minimally speaking autistic children and their peers. American Journal of Speech-Language Pathology, 33(4), 1619–1638. https://doi.org/10.1044/2024_AJSLP-23-00313
4. McKinlay, M., Thorpe, D., Cage, E., Grainger, C., Jasper, C., & Stewart, M. (2025). A systematic review: Which psycho-social-environmental factors do autistic students identify as being important for positive experiences in mainstream secondary school? Autism, 29(3), 566–578. https://doi.org/10.1177/13623613241285974
5. Nejati, V., Peyvandi, A., Nazari, N., & Abadi, F. (2024). The effectiveness of social training in individuals with autism spectrum disorder (ASD): A systematic review and transfer analysis. Scientific Reports, 14, Article 32131. https://doi.org/10.1038/s41598-024-83953-9
6. Perrelet, V., Veyre, A., Chawki, L., Margot, C., & Cappe, É. (2025). What are we targeting when we support inclusive education for autistic students? A systematic review of 233 empirical studies and call for community partnerships. Autism, 29(12), 2927–2940. https://doi.org/10.1177/13623613251352223
7. Pope, L., Light, J., & Laubscher, E. (2025). The effect of naturalistic developmental behavioral interventions and aided AAC on the language development of children on the autism spectrum with minimal speech: A systematic review and meta-analysis. Journal of Autism and Developmental Disorders, 55(9), 3078–3099. https://doi.org/10.1007/s10803-024-06382-7

8. Ragaglia, B., Trovato, I., & Bulgarelli, D. (2026). Peer-mediated social skills interventions in primary school settings for autistic children in the light of the ICF bio-psycho-social model: A systematic review. Journal of Autism and Developmental Disorders, 56(3), 1074–1097. https://doi.org/10.1007/s10803-024-06604-y
9. Tsamitrou, S., & Plumet, M.-H. (2024). The importance and challenges of observing social interactions in autistic preschoolers during inclusive educational settings: A scoping review. Autism & Developmental Language Impairments, 9. https://doi.org/10.1177/23969415241227077
10. Tsou, Y.-T., Kovács, L. V., Louloumari, A., Stockmann, L., Blijd-Hoogewys, E. M. A., Koutamanis, A., & Rieffe, C. (2026). School-based interventions for increasing autistic pupils' social inclusion in mainstream schools: A systematic review. Review Journal of Autism and Developmental Disorders, 13, 45–68. https://doi.org/10.1007/s40489-024-00429-2
11. Walton, K. M., Borowy, A. R., & Taylor, C. A. (2024). "It just depends": Parent, teacher, and expert conceptualization of social communication in young autistic children. Autism, 28(4), 920–931. https://doi.org/10.1177/13623613231185401
12. World Health Organization. (2025, September 17). Autism. https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/autism-spectrum-disorders
13. Yi, J., Kim, W., & Lee, J. (2022). Effectiveness of the SCERTS model–based interventions for autistic children: A systematic review. Journal of Speech, Language, and Hearing Research, 65(7), 2662–2676. https://doi.org/10.1044/2022_JSLHR-21-00518
14. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti. (2020, 13 oktabr). Alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalarga ta'lim-tarbiya berish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida (PQ-4860-son qaror). https://lex.uz/uz/acts/5044711